

УДК 340.155.8 + 342.41

**ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД
У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ**

**PRACTICAL SIGNIFICANCE OF CONSTITUTIONAL PRINCIPLES
IN THE LEGAL SYSTEM OF STATE**

Подорожна Т.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і права
Подільського державного аграрно-технічного університету*

Стаття присвячена висвітленню практичної значущості конституційних засад у правовій системі держави. Наголошено на важливій ролі Конституції України у побудові правової системи. Акцентовано, що конституційні норми є нормативною основою правової системи, а їхній зміст характеризує сутність усієї правової системи в конкретній державі, її правової політики та ідеології.

Ключові слова: Конституція, конституційні норми, конституційні засади, правова система, правова культура, правова ідеологія, держава, право.

Статья посвящена практической значимости конституционных принципов в правовой системе государства. Отмечена важная роль Конституции Украины в построении правовой системы. Акцентируется, что конституционные нормы являются нормативной основой правовой системы, а их содержание характеризует сущность всей правовой системы в конкретном государстве, ее правовой политики и идеологии.

Ключевые слова: Конституция, конституционные нормы, конституционные принципы, правовая система, правовая культура, правовая идеология, государство, право.

Article is devoted to the practical significance of constitutional principles in the legal system. Emphasized the important role of the Constitution of Ukraine in the construction of legal system. The attention that constitutional norms are normative basis of the legal system and their meaning characterizes the essence of the entire legal system in a particular state, its legal policy and ideology.

Key words: Constitution, constitutional provisions, constitutional principles, legal system, legal culture, legal ideology, the state, law.

Постановка проблеми. Сучасна оптимальна модель правової системи покликана істотно впливати на характер необхідних суспільних змін, сприяти гуманізації держави і права, вдосконаленню законодавчого процесу, підвищенню ефективності правового регулювання, формуванню високої суспільної й індивідуальної правосвідомості. Безсумнівно, правова система є одним із важливих засобів забезпечення прогресивного розвитку політичної та соціальної стабільності, цілісності конкретного суспільства. Тому сучасні процеси демократизації суспільства вимагають більш зваженого та реалістичного погляду на основи розвитку правової системи, зокрема, конституційних засад її основних компонентів.

Сьогодні ми бачимо, що для створення правової держави важливу роль відіграє Конституція України. Наявність тісного органічного взаємозв'язку правової системи з конституційною та іншими сферами суспільства дає змогу розкрити місце, роль і функціональне призначення конституційних норм у складі правової системи щодо регулювання суспільних відносин на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства, адже саме Конституція як Основний Закон держави органічно увійшла в культуру українського народу, надала цій культурі внутрішнього змісту, ідейного сенсу, концептуального стрижня. З цих позицій, *практична значущість конституційних засад у правовій системі держави досить очевидна*. По-перше, науковий інтерес до феномену Конституції зумовлений методологічним переосмисленням розуміння суті цього закону як соціальної інституції та її провідної ролі в усіх сферах життя суспільства. По-друге, принципи організації та функціонування правової системи, а відповідно і правового регулювання, є суспільно значущими та сповна відображені в Конституції. По-третє, загальновідомо, що формування сучасних правових систем відбувалося під безперечним впливом конституційних норм як базових елементів формування правосвідомості населення. Отже, пізнання конституційних засад правової системи, дослідження джерел, інститутів та принципів конституційного права дає нам змогу краще переосмислити сутність права та правової системи загалом.

Принагідно зазначимо, що правова система є складним і багатоаспектним поняттям, що містить цілий комплекс складних частин, здійснює потужний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи об'єднані спільною метою, завданнями, виконують деякі загальні або тільки їм властиві, специфічні функції, перебуваючи при цьому в логічному зв'язку один з одним [1, с. 39].

Стан дослідження. Проблеми становлення, формування і функціонування правової системи стали предметом дослідження українських учених, а саме:

М. Козюбри, В. Копейчикова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, М. Орзіха, П. Рабіновича, С. Рабіновича, О. Скакун, Ю. Шемшученка та ін. Серед російських науковців цю проблему досліджували С. Алексєєв, В. Карташов, Д. Керімов, О. Лейст, О. Малько, М. Марченко, Л. Явич та ін. Варті уваги також дослідження К. Цвайгерта, Х. Кьотца, Ж. Бержель, Е. Аннерс та ін. У працях цих науковців проаналізовано сутність, структуру, функції правової системи, систему права та законодавства, значення юридичної практики, механізм правового регулювання, правову культуру та правосвідомість як елементи правової системи. При цьому виявляються різні підходи до розуміння терміна «правова система», характеристики підсистем і компонентів правової системи. Проте, у вітчизняній науковій юридичній літературі недостатньо уваги приділено дослідженню, взаємодії конституційних норм та правової системи щодо регулювання суспільних відносин. За таких умов виникає потреба в науковому аналізі Основного Закону як складового елементу системи права, а отже і правової системи. Цю проблему потрібно розглянути у двох аспектах: Конституції – як структурного елемента правової системи в матеріальному і формальному значенні. Тобто *конституційні норми, з одного боку, є чинниками, що визначають зміст права, правової системи, а з іншого – формою зовнішнього вираження правил поведінки*.

Виклад основного матеріалу. Загалом правова система – це один з різновидів соціальної системи, вона тісно пов'язана з явищами і процесами, які відбуваються у сфері економіки, політики, культури, релігії, ідеології тощо. До того ж правова система кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, формується у визначений історичний час, у конкретному регіоні, характеризується національними особливостями, специфікою в суспільствах з різними віруваннями, використовує особливий характер, різні види джерел права.

У літературі запропоновано визначення правової системи як сукупності внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист) [2, с. 227-228]. Зокрема, на думку О. Скакун, правова система – це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених спеціальних і загальних засобів правового впливу на суспільні відносини, які постійно відтворюють і використовують люди і їхні організації (держава) як суб'єкти права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку [3, с. 300]. Слушною є також думка Н. Оніщенко, що правова система, як різновид соціальних систем, постає єдністю відповідних її компонентів, які зумовлені

способом об'єднання між собою і залежно від природи й характеру зв'язку між ними утворюють відносно стабільну організацію [4, с. 702].

Конкретизуючи елементний склад цієї організації, М. Матузов називає такі елементи правової системи:

- 1) право як сукупність створюваних й охоронюваних державою норм;
- 2) законодавство як форма вираження цих норм (джерела права);
- 3) правові установи, на основі яких здійснюється правова політика держави;
- 4) судова та інша юридична практика;
- 5) механізм правового регулювання;
- 6) правореалізаційний процес;
- 7) права, свободи й обов'язки громадян;
- 8) система правовідносин, що складаються і функціонують у суспільстві;
- 9) законність і правопорядок;
- 10) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини теорії, правова культура тощо);
- 11) суб'єкти права;
- 12) системоутворювальні зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи;
- 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус тощо), що утворюють своєрідну «інфраструктуру» правової системи [5, с. 7-9].

На нашу думку, такий широкий підхід найповніше характеризує правову систему як складне, цілісне структурне утворення в єдності усіх його складників: системи права, правової політики, правової ідеології, зокрема системи норм та інститутів, принципів, юридичних установ, правосвідомості, правової культури та правопорядку. У зв'язку з цим слушною є думка В. Синюкова, який визначає правову систему як соціальну організацію, яка охоплює також основні компоненти національної правової культури [6, с. 165].

У вітчизняній і зарубіжній правовій науці існують різні підходи до визначення елементів правової системи, співвідношення права і правової системи. Відтак істотного значення набуває вибір критерію чіткого розподілу всіх реально наявних елементів правової системи, щоб виділити християнські норми в елементному складі правової системи.

Узагальнюючи різні погляди щодо елементного складу структури правової системи, зазначимо, що кожна із цих частин має свій структурний склад, свої принципи організації й діяльності. конституційні норми і принципи, що регулюють відносини між суб'єктами права, об'єктивовані та систематизовані в нормативні акти, входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи. За допомогою конституційних норм, як загальних правил поведінки, реалізується потреба суспільства в затвердженні нормативних начал існування і розвитку правової держави, дотриманні режиму законності. Конституційна правосвідомість як різновид загальної свідомості, одночасно з правовою свідомістю, правовою культурою, праворозумінням, має, на нашу дум-

ку, визнаватися структурним елементом ідеологічного складника правової системи. Водночас правові і конституційні норми потрібно розглядати не тільки як різновид соціальних норм, а також як основний елемент правової системи (як зміст нормативних актів).

Конституційні норми тісно пов'язані із системою джерел права: виступають як витoki права, формують його внутрішній зміст або розглядаються як чинник розвитку права. Через систему джерел права, як структурного елемента системи права, можна дослідити та визначити місце конституційних норм у складі правової системи, адже система права, своєю чергою, є структурним елементом організаційно-правової системи.

Вважаємо, що залежно від того, як співвідносяться конституційні норми з джерелами права тієї чи іншої правової системи, який їхній взаємозв'язок та взаємовплив, по-різному буде вирішено питання про місце конституційних норм у тій чи іншій правовій системі. *Вплив конституційних норм на позитивне право, а за-разом і на правову систему країни може відбуватися двома шляхами – прямим та непрямим.* Прямий вплив полягає в тому, що поруч із позитивними поглядами і догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, конституційний фундамент правотворчості, а в окремих випадках правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів. *Держава і право, безперечно, мають свою традиційну конституційну основу, адже саме Конституція є тією інституцією яка характеризує державу та показує рівень правової культури нації.*

Непрямий вплив конституційного права на правову систему – це вплив підсистеми конституційного права на позитивне право з уваги на існування та функціонування конституційних норм. Існування конституційних засад і позитивного права як регуляторів суспільних відносин (в окремих випадках тотожних), одночасне розв'язання ними загальнозначущих проблем та виникнення між ними колізій, безперечно, негативно позначається на характері, змісті, шляхах та формах їх взаємозв'язків і взаємодії.

Дійсно, конституційні норми і правова система формуються в об'єктивних умовах і взаємодіють. Відтак конституційні норми впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок і, навпаки, рівень розвитку правової системи впливає на конституційні норми, визначає практику їх застосування в інтересах суб'єктів права, щодо реалізації останніми своїх інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Однозначний імперативний вплив конституційних норм та інститутів на правову систему й одночасне визнання їх правовою основою в регулюванні суспільних відносин підтверджується встановленим статусом Основного Закону держави.

Тобто конституційні норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування усіх інших правових норм, ставлення індивідів до правових ін-

ститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки. За допомогою конституційних норм формується правова ідеологія, яка, своєю чергою, формує культурний, правосвідомий та цивілізований тип людини. Ідеї, традиції й окремі інститути конституційного права відображаються майже в усіх сферах сучасної правової системи; догми Конституції не тільки містяться в основі значної частини сучасного законодавства, але й значно впливають на процес розробки і прийняття нормативно-правових актів. Так, конституційні норми набувають повноцінного статусу основних (базових) джерел права.

Система конституційних норм у правовій системі має двоєдину природу: з одного боку, означені норми вирізняються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу на них всіх елементів правової системи. Особливості конституційних норм, а також специфіка їхнього впливу визнаються чинниками виникнення і розвитку правової системи, що пояснюють та розкривають природу власне самої правової системи. Тобто конституційні норми є визначальними щодо правової системи, активно впливають на класифікацію її структурних елементів. Крім того, конституційні норми слід розглядати як загальновизнані правила поведінки суб'єктів суспільних відносин, у яких закріплюються сформовані уявлення про роль права в суспільстві, природу права, а також про організацію і функціонування правової системи. Тобто конституційні норми можна розглядати як елементи культурної спадщини, що зберігаються в суспільстві, визначають та закріплюють соціальні цінності і поведінку суб'єктів упродовж тривалого часу.

Утім, система конституційних норм має підпорядкований характер щодо правової системи, яка формує, перетворює їх і розвиває відповідно до своєї внутрішньої природи, мети і завдань. Конституційні норми як специфічна категорія виражають не тільки вказівку на форму вираження правових норм, а й ознаки, що слугують підставою визнання того чи іншого правила поведінки нормативним приписом (відповідність норм права нормам Конституції України). Конституційні норми викликані об'єктивно наявним різноманіттям потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин і необхідністю їх узгодження та відповідного врегулювання. Ці норми *постають первинними елементами правової системи.*

У цьому аспекті, визнаючи Конституцію центральним елементом, ядром правової системи, варто зауважити, що, призначення Основного закону багато в чому визначається і пов'язане з процесом конституціоналізації правової системи. Важливе значення в даному процесі мають конституційні принципи, які вирізняються нормативним характером. Їх роль полягає в тому, що «вони акумулюють, узагальнюють найбільш важливі, соціально значущі явища і процеси матеріального і духовного життя суспільства, дають їм оцінку і вводять їх в рамки прийнятих у державі нормативів» [7, с. 48]. Вони якнайтісніше пов'язані з регулюванням суспільних відносин, впливають на всю правову систему і діють саме як

правові принципи, якими зобов'язані керуватися всі правотворчі і правозастосовні органи, усі громадяни, посадові особи і громадські об'єднання. Конституція дає імпульс, а також встановлює принципи розвитку галузевого законодавства, зумовлюючи тим самим законотворчу та правозастосовну стратегію в ньому. Конституційні принципи повною мірою володіють властивостями нормативно-правового регулятора суспільних відносин, «а їх сила зумовлена ставленням до них суспільства» [8, с. 25-26]. Отже, Конституція покликана скеровувати в правильному напрямку суспільні процеси, а орієнтиром для цього слугують її нормативно встановлені цілі.

Безперечно, у процесі функціонування права система зазнає впливу багатьох чинників (як об'єктивних так і суб'єктивних), які простежуються в суспільстві на конкретному етапі його розвитку. У цьому контексті варто зазначити, що особлива природа Конституції полягає в тому, що вона є юридично узаконеним балансом інтересів усіх соціальних груп. Основний Закон сприяє усуненню відповідних колізій за допомогою специфічного конституційного впливу на всі сфери суспільних відносин, виступаючи механізмом узгодження приватноправових і публічно-правових інтересів. Зокрема, на думку відомого українського вченого-конституціоналіста А. Селіванова, «якщо шлях конституційної модернізації буде сприйнятий суспільством як діалог з владою... то це буде надійною запорукою стратегічної згоди в суспільній свідомості» [9, с. 1]. Зі свого боку, зауважимо, що саме конституціоналізація повинна гарантувати, щоб публічна влада в будь-якому зі своїх виявів здійснювалася на основі критеріїв раціональності, пропорційності і такими засобами, які передбачають мінімально обмежене втручання у процес реалізації основних прав людини [10, с. 62]. Конституція містить базову логіку взаємин особистості із суспільством та державою, будучи інструментом для подолання соціальних і політичних криз, відтак забезпечується необхідний для здійснення перетворень рівень стабільності суспільних відносин.

З огляду на це, саме здійснення процесу впровадження норм Конституції України в структурні елементи української правової системи є неодмінною умовою проведення модернізаційних перетворень. Конституційні норми повинні пронизувати всі елементи правової системи держави. Для цього важливо, щоб не тільки були введені положення Конституції в поточне законодавство, а й щоб були створені умови для прямої дії конституційних норм і застосування їх в різних сферах правового життя.

Також досліджуючи місце конституційних норм у правовій системі, потрібно пам'ятати про природу цього соціального явища. Адже характерні риси конституційних норм визначаються їхнім місцем і роллю у правій системі держави. Відповідно, подальший розвиток системи конституційних норм визначається загальним розвитком правової системи, виконуючи при цьому своє основоположне значення. При цьому, основні принципи побудови правової системи визначають зміст, структуру і призначення в суспільстві

норм Конституції. Розвиток конституційних норм відповідно до закономірностей розвитку правової системи надає їм цілісності, впорядкованості, системності. Потрібно зазначити, що конституційні норми є нормативною основою правової системи, їхній зміст характеризує сутність усієї правової системи в конкретній державі, її правової політики та ідеології. Отже, конституційні норми, є для правової системи її *системоутворювальним елементом, її стрижнем (основою)*.

Висновки. Саме тому, на наш погляд, важливо переосмислити та глибоко дослідити значення конституційних норм для побудови правової системи держави. Це дасть змогу науково спрогнозувати тенденції розвитку правової системи, способи вдосконалення механізму соціально-правового регулювання. Застосування конституційних норм як засобу конструювання

і розуміння права також дозволить на теоретичному рівні вірогідно визначити і відтворити системоутворювальні елементи формування правової системи.

І незважаючи на те, що сьогодні українська правова система «знаходиться як свідомо, так і підсвідомо в пошуках тих орієнтирів, які б могли зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві» [11, с. 9], конституційні засади розвитку правової системи активно впливатимуть на формування новітнього праворозуміння, виступатимуть істинними критеріями оцінювання поведінки, багатоманітної діяльності людей в умовах все ще перехідного періоду, який характеризується об'єктивними і суб'єктивними труднощами на шляху України до справедливої демократії, загального прогресу держави та побудови ефективної правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шемшученко Ю. С. Правова система / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко // Великий юрид. енцикл. слов. / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – С. 690–691.
2. Васильев А. С. Теория права и государства / А. С. Васильев. – Харьков : Одиссей, 2006. – 480 с.
3. Скакун О. Ф. Теория права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алеута ; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
4. Оніщенко Н., Береза С. Правова культура особи в контексті конституційного розвитку (реальний стан та програмні цілі) / Н. Оніщенко, С. Береза // Віче. – 2011. – № 19. – С. 30–32.
5. Тацій В. Правова система України: час змін / В. Тацій // Право України. – 2012. – № 1/2. – С. 8–14.
6. Синюков В. Н. Российская правовая система / В. Н. Синюков. – Саратов: Полиграфист, 1994. – 496 с.
7. Лучин О. В. Конституция Российской Федерации: проблемы реализации / О. В. Лучин. – М., 2002.
8. The Constitution in 2020 / ed. by Jack M. Balkin, Reva B. Siegel. – Oxford University Press, 2009. – P. 25–26.
9. Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя / А. О. Селіванов. – К. : Логос, 2012. – 152 с.
10. The Twilight of Constitutionalism? / ed. by Petra Dobner and Martin Loughlin. – Oxford University Press, 2010. – 164 p.
11. Мартыш О. В. Нравственные основы теории государства и права / О. В. Мартыш // Гос. и право. – 2005. – № 7. – С. 5–12.